

10

การบังคับใช้สิทธิผลิตยาที่มีสิทธิบัตร 3 ชนิด เพราะสิทธิที่คนไทยจะมีชีวิตอยู่ย่อมเหนือกว่าผลประโยชน์ทางการค้า

‘การบังคับใช้สิทธิ’ โดยรัฐต่อยาที่มีสิทธิบัตร 3 ชนิด คือ ยาต้านไวรัสเอฟาเวเรนซ์ (Efavirenz) ยาละลายลิ่มเลือดสำหรับผู้ป่วยโรคหัวใจ ‘โคลพิโดเกรล’ (Clopidogrel) และยาต้านไวรัสสูตรผสม ‘โลพินาเวียร์+ริโทนาเวียร์’ (Lopinavir+Ritonavir) ครั้งแรกของประเทศไทยเมื่อปลายปี 2549 ต่อต้นปี 2550 ไม่ใช่แค่ภาพสะท้อนการต่อสู้ของเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ที่ผ่านมา หรือมีค่าแค่ผลงานความสำเร็จของรัฐบาลไทย แต่ความสำคัญที่มากกว่านั้นคือ เป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้ร่วมกันของประชาชนไทยทั้งหมด ในการ “ปกป้อง ” ประกาศถึงสิทธิที่จะมีชีวิตและการเข้าถึงยาจำเป็นอื่นๆ อีกในระบบหลักประกันสุขภาพในอนาคต

เราสู้เพื่อสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่

จำนวนผู้ติดเชื้อเอชไอวีในบ้านเรา ปัจจุบันประมาณการกันว่ามีมากกว่า 1 ล้านคน ในจำนวนนี้ยังมีชีวิตอยู่มากกว่า 500,000 คน ซึ่งในระยะยาวจำเป็นต้องใช้ยาต้านไวรัสเพื่อการดำรงชีพปกติ เฉกเช่นผู้อื่น แม้เราจะมียาต้านไวรัสที่กินร่วมกันแล้วสามารถช่วยยืดชีวิตผู้ป่วยออกไปได้อย่างชัดเจนและทำให้สุขภาพดีมากขึ้น แต่เรื่องยาเอดส์ราคาแพงเกินเหตุ ก็เป็นเรื่องที่เสียดแทงใจคนทั่วโลกมาโดยตลอด เพราะบริษัทยาคำนึงถึงผลกำไรมากกว่ามนุษยธรรม จึงตั้งราคาไว้แพงลิบลิ่ว และสามารถยีนราคาไว้โดยผู้ที่จำเป็นต้องใช้ยาแทบไม่มีสิทธิต่อรอง เพราะบริษัทยามีสิทธิผูกขาดจากการครอบครองสิทธิบัตร¹

หลังรัฐบาลไทยประกาศนโยบายให้ผู้ติดเชื้อเอชไอวี ที่มีความจำเป็นต้องใช้ยาต้านไวรัสเข้าถึงยาได้ทุกคน ตั้งแต่ 1 ตุลาคม 2546 เป็นต้นมา พร้อมจัดสรรงบประมาณเพื่อการนี้เป็นการเฉพาะ มีรายงานวิจัยที่วิเคราะห์ต้นทุนผลค่าใช้จ่ายยาต้านเชื้อไวรัสเอชไอวีของรัฐ และเสนอให้รวมสิทธิประโยชน์การให้ยาในระบบประกันสุขภาพถ้วนหน้า เนื่องจากค่าใช้จ่ายด้านยาได้ลดลงมากจากการที่องค์การเภสัชกรรม (อภ.) ผลิตยาต้านไวรัสสูตรสามตัวที่มีราคาถูกลงทำให้ผู้ติดเชื้อสุขภาพดีขึ้นและกลับมาทำงานสร้างผลผลิตได้ และจากการที่รัฐตัดสินใจรวมสิทธิประโยชน์การให้ยาต้านเชื้อไวรัสในระบบประกันสุขภาพถ้วนหน้านั้น² ทำให้ค่ารักษาลดลงไปมากถึง 18 เท่า³

แม้รัฐบาลได้เพิ่มงบประมาณด้านสาธารณสุขมากขึ้นกว่าเดิม คือในปี 2550 มีงบรวมสูง 170,000 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 12 ของงบประมาณทั้งประเทศ และมีงบประมาณเพื่อการรักษาผู้ป่วยเอดส์ถึงกว่า 3,800 ล้านบาท แต่รัฐก็ยังไม่สามารถจัดบริการให้ประชาชนเข้าถึงยาตามบัญชียาหลักแห่งชาติและยาอื่นๆ ที่จำเป็นได้ทุกรายการ เนื่องจากยาหลายรายการมีราคาสูงมาก เพราะเป็นยาที่มีผู้จำหน่ายเพียงรายเดียว ไม่มีการแข่งขันในตลาด โดยเฉพาะยาที่มีสิทธิบัตรทั้งหลาย⁴

นอกจากข้อจำกัดของงบประมาณรัฐแล้ว ยังมีความไม่เท่าเทียมกันในระบบประกันสุขภาพ 3 ระบบ ในประเทศไทยด้วย กล่าวคือในระบบสวัสดิการรักษายาบาลข้าราชการฯ และระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ผู้ติดเชื้อสามารถเบิกจ่ายต้านไวรัสได้เต็มที่ ขณะที่ระบบประกันสังคมจะจ่ายค่ายาต้านไวรัสสูตรสำรองสำหรับผู้ติดเชื้อที่ด้อยจากสูตรพื้นฐานให้เพียง 5,000 บาท ต่อรายต่อเดือน เท่านั้น และให้ผู้ประกันตนเป็นผู้รับผิดชอบส่วนเกิน ซึ่งมีผลตั้งแต่วันที่ 1 สิงหาคม 2547 เป็นต้นมาทำให้เป็นภาระต่อผู้ประกันตนอย่างยิ่ง

ยาเอดส์แพงทำให้ผู้ติดเชื้อเอชไอวีจำนวนมากต้องตายโดยไม่สมควร เป็นเหตุให้เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านเอดส์และด้านสาธารณสุขเคลื่อนไหวเรียกร้อง “สิทธิของการมีชีวิตอยู่” มานานกว่า 10 ปี โดยขอให้รัฐบาลใช้มาตรการบังคับใช้สิทธิ (compulsory licensing) หลายครั้ง ทั้งที่ประเทศไทยมี ‘เครื่องมือ’ ที่ช่วยลดราคาขายแพง เพราะติดสิทธิบัตรได้หลายวิธี และวิธีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดคือ การใช้สิทธิตามสิทธิบัตรโดยรัฐ (อ่านรายละเอียดในล้อมกรอบหน้า 82-83)

ที่ผ่านมา นักการเมืองที่มีอำนาจในกระทรวงสาธารณสุข นอกจากไม่เคยใช้สิทธินี้มาก่อนแล้ว ยังยินยอมแก้ไขกฎหมายสิทธิบัตรให้ครอบคลุมสิทธิบัตรในตัวผลิตภัณฑ์ยา ตั้งแต่ปี 2535 เป็นการแก้ไขกฎหมายตามการบีบบังคับของบรรษัทข้ามชาติที่กดดันผ่านประเทศสหรัฐอเมริกา ก่อนภาคบังคับตามข้อตกลงทางการค้าที่ว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญาขององค์การการค้าโลกถึง 10 ปี⁵ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติที่มี “อำนาจเหนือรัฐ” อย่างสำคัญ

ประสบการณ์การต่อสู้เพื่อลดราคาขายเอดส์ที่แพงเพราะระบบผูกขาดสิทธิบัตร

ประชาสังคมด้านเอดส์ ได้ต่อสู้เรื่องยาเอดส์ราคาแพงมานานถึง 8 ปี เริ่มจากการเรียกร้องให้มีการลดราคาขายเอดส์อย่างเข้มแข็งในรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร 1 สมัยนายกรัฐมนตรีว่ากระทรวงสาธารณสุข เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ประเทศไทย และองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสาธารณสุข 16 องค์กร เกือบ 500 คน รวมพลังยกขบวนมาตั้งแคมป์ “ชุมชนมาตรา 51 ดีดีไอพัฒนา” บริเวณเสาธงหน้ากระทรวงสาธารณสุข เพื่อขอให้สธ. ใช้ “มาตรการบังคับใช้สิทธิ” กับยาดีดีไอของบริษัทบริสทอลเมเยอร์สควิบ เพราะการจดสิทธิบัตรยาดีดีไอไม่มีขั้นตอนการผลิตที่สูงขึ้นแต่อย่างใด แต่กลับนำมาขายในไทยด้วยราคาสูงลิ่ว

แต่นายกร กลับให้คำตอบแก่ผู้ชุมนุมว่าจะให้อภ.ผลิตยาดีดีไอรูปแบบยาผงแทนยาเม็ด ด้วยเกรงว่าบริษัทยาจะฟ้องร้องวันรุ่งขึ้นเครือข่ายผู้ติดเชื้อจึงเคลื่อนขบวนไปยังสถานทูตอเมริกา เพื่อหาข้อมูลสนับสนุนโดยยื่นจดหมายถึงประธานาธิบดีคลินตัน เรียกร้องให้ชี้แจงว่าจะไม่ตอบโต้รัฐไทยหากใช้มาตรการบังคับใช้สิทธิผลิตยาดีดีไอ สัปดาห์ต่อมาได้รับคำตอบว่า สหรัฐอเมริกาไม่คัดค้านการบังคับใช้สิทธินี้ หากไทยเห็นว่าจำเป็นต้องทำเพื่อแก้วิกฤตสาธารณสุข โดยให้ความมั่นใจว่าข้อเรียกร้องนี้สอดคล้องกับความตกลงทางการค้าที่ว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา⁶ กล่าวได้ว่า ก่อนหน้านี้ 8 ปี ได้มีความพยายามจากหลายฝ่ายที่สนับสนุนทั้งงานวิชาการ และการเคลื่อนไหวทางการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งให้ผู้มีอำนาจรัฐว่า มาตรการบังคับใช้สิทธิคือสิทธิโดยชอบธรรม รัฐบาลไทยขณะนั้นก็ยินยอมใช้สิทธินี้อยู่ดีภายใต้ข้ออ้างอันน่าระอาคือกลัวบริษัทยาฟ้อง และยังอ้างเพิ่มอีกว่า บริษัทยาได้ลดราคามาจนเป็นที่น่าพอใจแล้ว ซึ่งการรับประกันลดราคาของบริษัทยาไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะยีนในราคานี้ไปโดยตลอด

เดือนกุมภาพันธ์ 2549 เครือข่ายผู้ติดเชื้อฯ ต้องลุกขึ้นสู้อีกครั้งโดยเข้าพบนายพินิจ จารุสมบัติ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ให้ใช้อำนาจทางการเมืองยับยั้งมิให้กรมทรัพย์สินทางปัญญานุมัติสิทธิบัตรยาคอมบีด (COMBID) ของบริษัท แกลกโซ สมิธ โคลน์ ซึ่งเป็นยาต้านไวรัสซีไอวูดีน (AZT) + ลามิวูดีน (3TC) แบบรวมเม็ดเดียว หากการยับยั้งครั้งนี้ไม่ใช่อะไร ก็ขอให้สธ.ประกาศใช้มาตรการบังคับใช้สิทธิ เพื่อให้อภ.สามารถผลิตยาคอมบีดได้ต่อไป เพราะมีผู้ติดเชื้อที่ใช้ยาสามัญของอภ.เกือบ 5,000 คน อีกทั้งถูกกว่ายาต้นแบบถึง 5 เท่า มิเช่นนั้นจะเป็นภาระแก่งบประมาณของประเทศที่จะเพิ่มมากขึ้นถึง 400 ล้านบาทต่อเดือนจากยาเพียงตัวเดียวเท่านั้น

กรณียาควบคุมชนิดนี้ ทางเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ประเทศไทย และมูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนาได้ต่อสู้กับเรื่องนี้มาตั้งแต่ปี 2540 โดยได้ยื่นคัดค้านการให้สิทธิบัตรแก่ยาดังกล่าวเพราะไม่มีคุณสมบัติเพียงพอ ด้วยยาไม่ใช่นวัตกรรม และไม่มีชั้นการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น แต่สุดท้ายค่าอุทธรณ์ที่ได้ยื่นให้คณะอนุกรรมการสิทธิบัตรพิจารณาก็ตกไป แต่ด้วยการกดดันทางสังคมของเครือข่ายผู้ติดเชื้อ กับผู้มีอำนาจทางการเมืองที่เกี่ยวข้อง ทำให้บริษัทละทิ้งขอรับสิทธิบัตร เป็นผลให้สูตรยาดังกล่าวตกแก่สาธารณชนก่อนที่จะมีการเรียกร้องตามมาให้บังคับใช้สิทธิบัตร

บังคับลดราคา ยา หนทางเพิ่มอำนาจการต่อรอง

ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่เริ่มใช้ตั้งแต่รัฐบาลทักษิณหนึ่งนั้น ทำให้เกิดการไคร่ครวญถึงราคายาจำเป็นที่แพงจนผู้ป่วยเข้าไม่ถึง หน่วยงานที่เดือดร้อนที่สุดในเรื่องนี้คือ สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) ที่ต้องให้บริการสุขภาพแก่ประชาชน เมื่อสปสช.ไม่สามารถสนับสนุนให้ยาแพงเพราะติดสิทธิบัตร จึงเกิดการรื้อฟื้นเรื่องการใช้สิทธิโดยรัฐ โดยทบทวนบทเรียนจากต่างประเทศที่เคยใช้สิทธินี้ ก็พบว่ามีหลายสิบประเทศได้ประกาศการบังคับใช้สิทธิผลิตยาจำเป็นมาก่อนหน้านานหลายปีแล้ว

ประเทศยักษ์ใหญ่อย่างสหรัฐอเมริกาและแคนาดาประกาศใช้สิทธินี้เมื่อปี 2544 เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนยาปฏิชีวนะชื่อไซโปรฟล็อกซาซิน เมื่อครั้งที่มีการตื่นข่าวเรื่องการใช้เชื้อโรคแอนแทรกซ์เป็นอาวุธชีวภาพ บราซิลใช้สิทธินี้เมื่อปี 2546 กับยาเอดส์ 2 ตัวคือ ไลปีนาเวียร์ และเอฟเวเรนซ์ และประกาศอีกครั้งเมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2548 เพิ่ม ทีโนโฟเวียร์ อีกตัว หลายประเทศในแอฟริกาใช้สิทธินี้แล้ว ได้แก่ แซมเบีย โมซัมบิก ซิมบับเว แอฟริกาใต้ และแคเมอรูน⁷

ในอาเซียนประเทศที่ใช้สิทธินี้แล้วคือ มาเลเซีย โดยใช้กับยาด้านไวรัสสูตรพื้นฐาน 4 ตัว เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2546 โดยจ่ายค่าตอบแทนผู้ทรงสิทธิบัตร 4% และนำเข้ายาเอดส์จากบริษัทยาในประเทศอินเดีย ที่ติดตามมาคือ อินโดนีเซีย ประกาศใช้เมื่อปี 2547 กับยาเอดส์ 2 ตัว จ่ายค่าตอบแทนให้บริษัทยา 0.5%⁸

ประเทศที่กล้าหาญที่สุด คือ อินเดีย เมื่ออินเดียถูกบังคับตามข้อตกลงทริพส์ให้ครอบคลุมผลิตภัณฑ์ยาด้วยอินเดียยอมแก้กฎหมาย แต่ประกาศใช้สิทธิผลิตยาสามัญราคาถูกต่อไปหลังกฎหมายมีผลบังคับใช้ และประกาศใช้สิทธินี้เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2548 และไม่มีกำหนดเวลาสิ้นสุด ประกาศใช้สิทธิดังกล่าวครอบคลุมยาทุกประเทศที่จดสิทธิบัตรตั้งแต่ปี 2538-2548 จำนวน 8,926 สิทธิบัตร ซึ่งครอบคลุมยาเอดส์บางตัวด้วย⁹

ตัวอย่างข้างต้น ทำให้ “คณะอนุกรรมการดำเนินการใช้สิทธิตามสิทธิบัตรด้านยาและเวชภัณฑ์โดยรัฐ” ถูกตั้งขึ้นในสมัยนายพินิจ จารุสมบัติ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งอีกขานึงกันเป็นประธานคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติด้วย คณะอนุกรรมการชุดนี้มีหน้าที่หลัก คือ การจัดทำเกณฑ์ในการคัดเลือกยาและเวชภัณฑ์ และเงื่อนไขในการใช้สิทธิตามสิทธิ

บัตรโดยรัฐ เสนอต่อคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ได้ประชุมกันเพียง 3 ครั้ง ตั้งแต่เดือนมีนาคม-พฤษภาคม 2549 มีการพิจารณาอย่างเข้มข้นถึงสถานการณ์กฎหมายทั้งในและระหว่างประเทศ บทเรียนประเทศต่างๆ

เมื่อพิจารณาถึงประเด็นที่ว่า สปสช. สามารถใช้สิทธินี้ได้หรือไม่ ก็มีมติส่งให้กฤษฎีกาตีความ ปรากฏว่า สปสช. ไม่ใช่หน่วยงานรัฐตามที่ระบุใน พ.ร.บ.สิทธิบัตร จึงต้องเสนอให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขในฐานะที่เป็นประธาน สปสช.ด้วย สั่งให้กรมไคร่ครวญหนึ่งดำเนินการ¹⁰

แม้ท่าทีของนายพินิจเหมือนจะเห็นด้วยกับการประกาศบังคับใช้สิทธิ แต่ด้วยเหตุผลทางการเมืองหรืออะไรก็ตามแต่ เรื่องนี้ก็คงยังไม่มียุทธศาสตร์การรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 การผลักดันเรื่องนี้มาประสบผลสำเร็จ เมื่อนายแพทย์มิ่งมงคลสงขลา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข มีนโยบายให้กรมควบคุมโรคออกประกาศ ‘ใช้สิทธิตามสิทธิบัตรโดยรัฐ’ เป็นครั้งแรกของประเทศไทยกับยาที่มีชื่อการค้าว่า สโตคริน (Stocrin®) หรือชื่อสามัญคือเอฟเวเรนซ์ โดยอภ. เป็นผู้ใช้สิทธิแทนในการนำเข้าและผลิตยาดังกล่าวมาใช้รักษาผู้ป่วยเอดส์ในระบบประกันสุขภาพทั้ง 3 ระบบ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2549 เป็นเวลา 5 ปี ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2549- ธันวาคม 2554 โดยให้อภ.จ่ายค่าตอบแทนร้อยละ 0.5 ของมูลค่าการจำหน่ายให้แก่เจ้าของสิทธิบัตร

ผลจากการบังคับใช้สิทธิครั้งนี้ ทำให้ค่าใช้จ่ายยาดังกล่าวลดลงประมาณหนึ่ง และเมื่อราคายาถูกลงแล้ว มีการปรับสูตรการใช้ยานี้กว้างขวางมากขึ้น สธ.ปรับเป้าหมายจำนวนผู้ติดเชื้อที่จะได้รับยานี้เพิ่มขึ้นจาก 25,000 คน ต่อปีเป็น 100,000 คนต่อปี ภายใต้เงื่อนไขจะทำให้รัฐสามารถประหยัดงบประมาณได้ปีละกว่า 842 ล้านบาท หรือ 4,000 กว่าล้านบาทในเวลา 5 ปีข้างหน้า เมื่อเทียบกับการซื้อยาที่ติดสิทธิบัตร¹¹ นอกจากนี้ยังทำให้สำนักงานประกันสังคมแห่งชาติประกาศว่า นับแต่วันที่ 1 มกราคม 2550 เป็นต้นไป ผู้ประกันตนจะไม่ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายส่วนเกินเมื่อต้องใช้นานี้ในกรณีต้องใช้อีกต่อไป¹²

ที่สำคัญมากคือ กลุ่มศึกษาปัญหาयरระบุว่า การเริ่มต้นนโยบายบังคับลดราคายาต้นแบบหรือสามารถนำเข้าจากประเทศอื่นได้ จะทำให้ไทยมีเริ่มมีอำนาจต่อรองราคายาติดสิทธิบัตรอีกหลายตัว ยิ่งถ้า อภ.สามารถผลิตยาสามัญได้เองราคายา ดังกล่าวจะถูกลงเรื่อยๆ อย่างยั่งยืนมากกว่าให้บริษัทยามาเจรจาลดราคา นับเป็นคุณูปการต่อวงการยาในประเทศไทยที่จะศึกษาวิจัยและพัฒนาายาสามัญให้มากขึ้น หลังจากถูกปิดกั้นและต้องพึ่งพิงยานำเข้าจากต่างประเทศมาหลายสิบปี

ความพยายามแทรกแซงจากบริษัทข้ามชาติผ่านตัวแทนหลากหลายฝ่าย

ไม่ใช่เพียงยาเอดส์เท่านั้นที่มีราคาแพงอย่างไร้เหตุผล ยังมียาตัวอื่นๆ อีกจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นยาโรคหัวใจ โรคมะเร็งทุกชนิด และเทคโนโลยีการแพทย์ที่ทันสมัยหลายอย่าง ต่างก็มีราคาสูงมากจนผู้ป่วยไม่สามารถเข้าถึงได้ ทั้งๆที่ในหลายกรณีเป็นยาที่จำเป็น ทั้งหลายทั้งปวงนี้เป็นผลจากการผูกขาดของบริษัท

ผลิตยาข้ามชาติ ที่ใช้กฎกติกาการขายของสิทธิบัตรเชิงพาณิชย์ ด้านทรัพย์สินทางปัญญาเป็นฐานหลักในการดำเนินธุรกิจ เพื่อกำไรสูงสุดตามแนวคิดทุนนิยมผูกขาด¹³ จึงไม่น่าประหลาดใจว่าแรงต่อต้านที่สำคัญที่สุดต่อการ “บังคับใช้สิทธิ” นี้จะมาจากอุตสาหกรรมผลิตยายักษ์ใหญ่ระดับโลก

ดังรายงานข่าวว่า มีความพยายามจากบรรษัทยาข้ามชาติที่จะเข้าแทรกแซงผ่านรองนายกรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจและกระทรวงพาณิชย์ และกำลังเคลื่อนไหวกดดันซีเอ็มลีกไปยังนักการเมืองทั้งในและนอกรัฐบาล¹⁴ โดยปลายเดือนมกราคม 2550 มีการประกาศจากกลุ่มธุรกิจยาว่า จะทบทวนแผนการลงทุนใหม่ทั้งหมดในประเทศไทย เพราะรู้สึกว่าการที่กระทรวงสาธารณสุขบังคับใช้สิทธิผลิตยาต้านไวรัสเอดส์สองรายการ และยารักษาการตีบของหลอดเลือดหัวใจหนึ่งรายการ ทำให้กลุ่มเจ้าของธุรกิจยากังวลว่าสถ.กำลังดำเนินนโยบายยึดทรัพย์สินของเอกชนเพียงเพราะสถ.มีงบประมาณไม่เพียงพอเท่านั้น¹⁵

นอกจากนี้ยังมีการทักท้วงจากสถานทูตหลายแห่ง และการแสดงความกังวลใจของบริษัทยาในสหภาพยุโรปหลายแห่งผ่านนายฌอง ดาแกซ์ นูเฟลต ทูตที่ปรึกษาฝ่ายการค้าและเคยทำหน้าที่ตัวแทนฝ่ายการค้าจากสหภาพยุโรปในองค์การการค้าโลก ว่าบริษัทที่ได้รับผลกระทบไม่เคยได้รับการติดต่อจากสถ.มาก่อน และไม่รู้ว่าเหตุแท้จริงที่ไทยประกาศใช้สิทธิ¹⁶ จนกระทรวงสาธารณสุขต้องทำหนังสือชี้แจงให้กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงการต่างประเทศ และทุกฝ่ายที่ออกมาตั้งคำถาม เข้าใจดีว่าการ “บังคับใช้สิทธิ” ตามพร.บ.สิทธิบัตรนี้ทำถูกกฎหมายไทยและกฎหมายระหว่างประเทศ รวมถึงข้อตกลงทางการค้าระหว่างประเทศ (อ่านรายละเอียดในล้อมกรอบ)

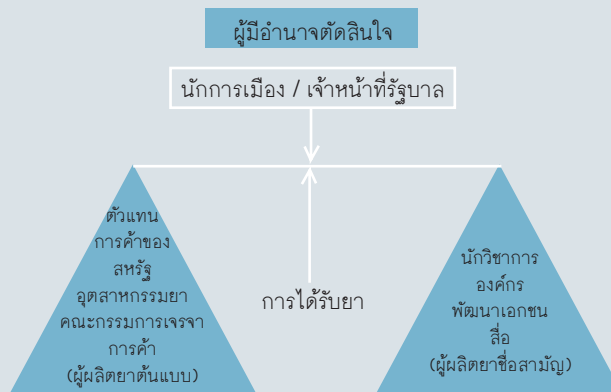
สิทธิมนุษยชนต้องอยู่เหนือสิทธิทางการค้า

เห็นได้ชัด แม้ประเทศไทยจะมีมาตรการและกฎหมายที่มีประสิทธิภาพในการต่อรองราคา ยา มีนักวิชาการและภาคประชาสังคมที่แข็งแกร่ง การตัดสินใจใช้ “มาตรการบังคับใช้สิทธิบัตร” เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนก็ยิ่งขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของฝ่ายการเมืองระดับสูง หากจะเปลี่ยนแปลงสถานะนี้ ประเทศไทยจำเป็นต้องสร้างความเข้มแข็งให้ภาคประชาชน และเปลี่ยนจุดเน้นการเจรจาการค้าให้พิจารณาถึงผลกระทบต่อประชาชนไทยโดยรวม กล่าวคือ มีการให้อำนาจแก่ประชาชนเพื่อต่อต้านอำนาจการตัดสินใจ¹⁷ (ดังแผนภูมิ)

กล่าวได้ว่า การใช้สิทธิครั้งแรกของไทยเกิดจากภาวะผู้นำของนายแพทย์มงคล ณ สงขลา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข และการเลือกใช้สิทธิกับยาต้านไวรัสเป็นลำดับแรก แม้ถูกตอบโต้ก็มีเครือข่ายผู้ติดตาม ทั้งในและต่างประเทศออกมาลุกขึ้นร่วมสู้ รวมทั้งมีองค์การระหว่างประเทศที่สนับสนุนอยู่ด้วย

หากประเทศไทยคิดจะขยายการบังคับใช้สิทธิกับยากลุ่มอื่นให้เป็นสิทธิประโยชน์ในโครงการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ เช่น ยาโรคมะเร็ง หรือโรคหัวใจ ที่เป็นปัญหาสาธารณสุขระดับต้นๆ ของประเทศ และมูลค่ายาที่ติดสิทธิบัตรรวมกันแล้วก็มากกว่ายาเอดส์มหาศาล องค์กรเครือข่ายผู้บริโภคจะคิดอย่างไรสนับสนุนหรือไม่ และพลังสังคมส่วนอื่น ๆ ที่พร้อมจะยืนหยัดสนับสนุนรัฐมีอยู่หรือไม่ ที่สำคัญ คือ องค์กรเภสัชกรรมได้พัฒนาตนเองจนมีศักยภาพในการรองรับการผลิตหรือไม่

ดังนั้น ไม่ว่าเราจะขยายการบังคับใช้สิทธิหรือไม่ อย่างไร มิติที่สังคมไทยต้องมุ่งมั่นต่อไปในเรื่องการเข้าถึงยาที่มีคุณภาพในราคายุติธรรมอย่างถาวร นั่นก็คือ การเสริมสร้างศักยภาพใน 3 กลุ่มองค์กร คือ องค์การเภสัชกรรม กลุ่มเครือข่ายผู้บริโภคที่เข้มแข็ง และสื่อมวลชนที่กระตือรือร้นที่จะเรียนรู้เข้าใจและสนับสนุน เพราะ ยาคือสินค้าเชิงคุณธรรม ควรแยกเงื่อนไขต่างๆ ออกจากสินค้าทั่วไป และเพราะสิทธิมนุษยชนด้านสุขภาพย่อมอยู่เหนือกว่าสิทธิบัตรเชิงพาณิชย์

ที่มา: สุขภาพคนไทย 2550 สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

10

คำถามและคำตอบเกี่ยวกับการใช้สิทธิโดยรัฐต่อยาที่มีสิทธิบัตร 3 ชนิด

(จากเอกสารเพื่อการพัฒนานโยบายของสังคมไทยในเรื่องสิทธิบัตรยา ข้อมูลความจริง 10 ประเด็นร้อน การใช้สิทธิโดยรัฐต่อยาที่มีสิทธิบัตร 3 รายการในประเทศไทย กระทรวงสาธารณสุข และสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ กุมภาพันธ์ 2550)

ถาม การประกาศบังคับใช้สิทธินี้สธ.ทำถูกกฎหมายหรือไม่

ตอบ สธ.ได้ดำเนินการประกาศใช้สิทธิโดยรัฐต่อยาทั้ง 3 รายการ โดยถูกต้องตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตรของไทย ที่ระบุชัดว่าเพื่อประโยชน์สาธารณะ กระทรวง ทบวง กรม อาจใช้สิทธิตามสิทธิบัตรใดๆได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากผู้ทรงสิทธิบัตรก่อน และตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาระหว่างประเทศ รวมทั้งคำประกาศโดยสหประชาชาติที่กำหนดว่า ประเทศสมาชิกองค์การการค้าโลกมีสิทธิกำหนดเหตุผลและเงื่อนไขในการบังคับใช้สิทธิทั้งสามประเภทได้ด้วยตนเอง

ถาม ทำไมสธ.จึงไม่เจรจากับบริษัทมาก่อน

ตอบ กฎหมายไม่ได้บอกว่าจะต้องเจรจาก่อนประกาศ แต่สธ.ก็ได้พยายามเจรจากับผู้ทรงสิทธิบัตรมาตลอด ตั้งแต่ปี 2544 แต่ไม่ได้ผล ในช่วงปี 2548-2549 กรมควบคุมโรค ได้เจรจาเพื่อขอลดราคายากับบริษัทที่จำหน่ายยาต้านไวรัสเอดส์ ทุกเจ้า แต่ก็ได้ผลน้อยมาก คือบางรายยอมลดราคาลงมาบ้างไม่มาก บางรายไม่ยอมลดราคาเลย

เป็นที่ทราบและยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การเจรจากับบริษัทยา ผู้ทรงสิทธิบัตรก่อนการประกาศที่จะบังคับใช้สิทธิ/ใช้สิทธิโดยรัฐ จะได้ผลน้อยมาก และทำให้ประชาชนได้รับยาที่จำเป็นช้าลงไปอีก แต่ภายหลังการประกาศใช้สิทธิโดยรัฐแล้ว การเจรจาจะได้ผลเป็นอย่างดีและรวดเร็ว

ถาม สธ.มีเกณฑ์ในการพิจารณาหรือไม่ว่ายาที่มีสิทธิบัตรตัวไหนจะประกาศการใช้สิทธิโดยรัฐ

ตอบ สธ. พิจารณาตามหลักเกณฑ์ของคณะกรรมการดำเนินการใช้สิทธิตามสิทธิบัตรด้านยาและเวชภัณฑ์โดยรัฐ ซึ่งคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติจัดตั้งขึ้น เกณฑ์ที่สำคัญคือเป็นยาหรือเวชภัณฑ์จำเป็นที่ต้องใช้อยู่ในบัญชียาหลักแห่งชาติ หรือในการแก้ปัญหาสาธารณสุข หรือในภาวะฉุกเฉิน หรือในการป้องกันและควบคุมโรคระบาด หรือใช้ในการช่วยชีวิต และยาและเวชภัณฑ์ดังกล่าวมีราคาสูงมากจนรัฐไม่สามารถมีงบประมาณเพียงพอในการจัดหาบริการแก่ประชาชนได้อย่างถ้วนหน้า โดยมีหลักการในการจ่ายค่าตอบแทนชัดเจนให้แก่ผู้ทรงสิทธิบัตรอยู่ระหว่างร้อยละ 0.5-2 ของมูลค่าการจำหน่ายยาที่ได้จากการใช้สิทธิโดยรัฐ หากบริษัทยาผู้ทรงสิทธิบัตรรายใดไม่พอใจกับค่าตอบแทนที่กำหนด ก็สามารถเจรจาทันทีกับสธ. ได้ และหากการเจรจาไม่เป็นผลสำเร็จ ก็สามารถขอให้กรมทรัพย์สินทางปัญญาเป็นผู้พิจารณาตัดสินชี้ขาดได้

ถาม การประกาศบังคับใช้สิทธินี้นอกจากรัฐประหยัดเงินแล้ว ประชาชนจะได้ประโยชน์อะไร

ตอบ การประกาศการใช้สิทธิไม่ได้มุ่งหวังเพื่อให้รัฐประหยัดงบประมาณ แต่เพื่อให้ราคายาลดลง ทำให้ให้บริการผู้ป่วยได้มากขึ้น ในกรณียาโคลพิโดเกรล รัฐจะต้องรับภาระเพิ่มขึ้นด้วยซ้ำเพราะเดิมยามีราคาสูงเกินกว่าที่โรงพยาบาลจะจ่ายยาให้ได้ เมื่อราคาลดลงมาก ผู้ป่วยก็จะได้รับยานี้มากขึ้น เป้าหมายสำคัญที่สุดคือ ประชาชนคนไทยได้รับยาที่มีความจำเป็นในการรักษาสุขภาพและชีวิตของตนมากขึ้น

ถาม การใช้สิทธินี้มีผลกระทบต่อบริษัทฯ ตลาดยาทั่วโลก และการส่งออกของสินค้าไทยอย่างไรบ้าง
ตอบ ตามปกติ ยาที่มีสิทธิบัตรจะมีราคาสูงมาก เพราะมีการผูกขาดการตลาด เมื่อรัฐไม่สามารถจัดหายามาให้บริการได้ เพราะมีงบประมาณไม่เพียงพอ ทำให้คนจนที่ต้องพึ่งยาที่จัดหาให้ภายใต้ระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ก็จะไม่สามารถเข้าถึงยาดังกล่าวได้ บริษัทยาผู้ทรงสิทธิก็ไม่สามารถขายยาให้แก่คนกลุ่มนี้ได้อยู่แล้ว แต่หลังการประกาศใช้สิทธิ ตลาดยาจะไม่ผูกขาดและเกิดการแข่งขัน ตลาดยาในประเทศไทยมีมูลค่ารวมกันไม่ถึงร้อยละ 0.5 ของตลาดยาทั่วโลก เฉพาะยาที่มีสิทธิบัตรน่าจะมีมูลค่ารวมกันไม่ถึงร้อยละ 0.1 ด้วยซ้ำไป ผลกระทบต่อบริษัทฯ และตลาดยาจึงมีน้อยมาก ตรงกันข้ามการใช้สิทธิจะมีผลดีต่ออุตสาหกรรมยาในประเทศ ที่จะมีโอกาสได้พัฒนาศักยภาพในการผลิต และหากมีการเจรจาจนกระทั่งมีการให้ใช้สิทธิแทนด้วยความสมัครใจ (Voluntary Licensing) ก็จะช่วยให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีเกิดขึ้นมากด้วย

ถาม มีข่าวว่า สธ. ดำเนินการไปโดยไม่มีการปรึกษากับกระทรวงต่างๆ และไม่เสนอให้กรม. พิจารณา

ตอบ สธ. ได้ร่วมมือเป็นอย่างดีกับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมทั้งกระทรวงพาณิชย์ เข้าร่วมในกลไกการดำเนินการและก่อนที่จะมีการประกาศ สธ. ได้เชิญผู้แทนจากกรมทรัพย์สินทางปัญญา สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา และสภานายความมาร่วมประชุมให้ความคิดเห็นด้านกฎหมายในการดำเนินการร่างประกาศดังกล่าวด้วย อนึ่ง ตาม พ.ร.บ. สิทธิบัตรไทยมาตรา 51 การดำเนินการใช้สิทธิโดยรัฐ เป็นอำนาจของกระทรวง ทบวง กรม ที่เกี่ยวข้องโดยไม่จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบจากกระทรวงพาณิชย์ และไม่ต้องนำเข้าพิจารณาในคณะรัฐมนตรี

ถาม จะมีผลทำให้บริษัทฯ ต่างประเทศไม่ลงทุนวิจัยพัฒนายาในไทย ทำให้ไทยล้าหลังในการวิจัยยาจริงหรือไม่

ตอบ ปัจจุบันโรงงานยาในไทยเกือบทั้งหมด เป็นผู้ประกอบการคนไทย ขณะที่บริษัทข้ามชาติใหญ่ๆ ได้ถอนโรงงานออกจากประเทศไทยหมดตั้งแต่ 10-20 ปีที่แล้ว สำหรับการลงทุนด้านการวิจัย บริษัทยามักการลงทุนวิจัยในประเทศไทยไม่มากนัก ส่วนมากเป็นการวิจัยทางคลินิก หรือการวิจัยตลาด เพื่อให้ได้ข้อมูลมาใช้ในการทำตลาดยามากกว่า ซึ่งหากบริษัทฯ ยังต้องการทำการตลาดยาใหม่ๆ ในประเทศไทยก็ยังมีความจำเป็นจะต้องลงทุนวิจัยในประเทศไทยต่อไป เนื่องจากเรามีผู้ป่วยเป็นจำนวนมากในโรคต่างๆ แทบทุกชนิด และมีระบบบริการสุขภาพที่เข้มแข็งซึ่งข้อมูลจากการวิจัยที่ได้มาตรฐานในประเทศไทยจะสามารถนำไปใช้จดทะเบียนยาในประเทศอื่นได้

ถาม มีข่าวว่าผู้อำนวยการใหญ่องค์การอนามัยโลกไม่เห็นด้วย มีองค์กรระหว่างประเทศใดที่สนับสนุนไทยหรือไม่

ตอบ นางมาเกเร็ต ชาน ผู้อำนวยการใหญ่องค์การอนามัยโลก มิได้คัดค้านการใช้สิทธิโดยรัฐและมีได้ระบุให้ต้องเจรจากับบริษัทฯ ก่อนการประกาศการใช้สิทธิโดยรัฐแต่อย่างใด และรอง

ผู้อำนวยการใหญ่องค์การอนามัยโลกที่รับผิดชอบด้านยา (Dr. Howard Zucker) ได้ประกาศชัดเจนว่า องค์กรอนามัยโลก สนับสนุนข้อตกลงต่างๆ ที่ได้มีการตกลงกันในระดับพหุภาคีไว้แล้ว โดยเฉพาะข้อตกลงด้านทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า ซึ่งอยู่ภายใต้ข้อตกลงการค้าโลก และโดยเฉพาะมาตรการยืดหยุ่นต่างๆ และประเทศไทยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศมากมาย เช่น องค์กรหมอไร้พรมแดน Consumer Project on Technology ของสหรัฐอเมริกา องค์กร Third World Network มูลนิธิคลินตัน และรวมทั้งยูเอ็นเอดส์ด้วย ที่สำคัญ สมาชิกรัฐสภาของสหรัฐอเมริกา 22 คน เข้าชื่อถึงผู้แทนการค้าของสหรัฐฯ เองเพื่อสนับสนุนการใช้สิทธิของไทย

ถาม ทำไมบริษัทฯ ถึงแสดงความกังวลว่า สธ. ไม่ยินยอมเจรจาด้วยหลังการประกาศการใช้สิทธิโดยรัฐ เพราะอะไร

ตอบ ภายหลังจากการประกาศว่าจะใช้สิทธิโดยรัฐแล้ว สธ. เปิดโอกาสในการเจรจากับทุกบริษัท โดยไม่เคยปฏิเสธคำขอเจรจาจากบริษัทฯ แม้แต่บริษัทเดียวไม่ว่าจะเป็นก่อนหรือหลังการประกาศใช้สิทธิ และภายหลังจากที่ได้ผลิตหรือนำเข้ายาที่ได้จากการใช้สิทธิแล้วก็ยินดีเจรจาลดราคา ขณะนี้ สธ. ได้มอบหมายให้คณะทำงานเฉพาะกิจเจรจาลดราคา ยาที่มีสิทธิบัตร ทำงานในการเจรจาต่อรองราคา ยาที่มีสิทธิบัตรต่อไปอย่างต่อเนื่องด้วยแล้ว

ถาม จะมั่นใจได้อย่างไรว่ายาที่ผลิตหรือนำเข้าจากประเทศอื่น มีคุณภาพเท่าเทียมกับยาต้นแบบ

ตอบ ประเทศไทยโดยองค์การเภสัชกรรม ได้มีข้อกำหนดในสัญญาการจัดซื้อว่า กรณียาลผลิตหรือนำเข้าจากประเทศอื่น หากองค์กรอนามัยโลกมีระบบการรับรองมาตรฐานของยาดังกล่าวแล้ว จะต้องมียเอกสารแสดงการรับรองว่าผลิตภัณฑ์ได้รับมาตรฐานตามเกณฑ์วิธีการผลิตที่ดีขององค์การอนามัยโลก ซึ่งแสดงผลการทดสอบว่ายามีประสิทธิภาพเทียบเท่ากับยาต้นตำรับที่มีสิทธิบัตร พร้อมทั้งเอกสารประกอบอื่นๆ เพื่อให้มั่นใจได้ว่าผลิตภัณฑ์ดังกล่าวมีคุณภาพมาตรฐานเท่าเทียมกับยาต้นตำรับที่มีสิทธิบัตรจริงๆ

ในการนำเข้ายา ดังกล่าว ไม่ว่าจะองค์กรอนามัยโลกจะมีระบบการรับรองคุณภาพมาตรฐานหรือไม่ก็ตาม จะต้องได้รับการรับรองคุณภาพจากกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์และได้รับทะเบียนตำรับยาจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยาด้วย นอกจากนี้ เมื่อได้รับยามาแล้ว ฝ่ายควบคุมคุณภาพขององค์การเภสัชกรรม ก็จะต้องตรวจสอบคุณภาพอีกครั้งหนึ่งก่อนส่งมอบยาให้แก่กรมควบคุมโรค หรือสถานพยาบาลต่างๆ ต่อไป